

ԱՆԱՀԻՏ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

(«Սիոն» ամսագիր)

Հայ լրագրության պատմությանը Երուսաղեմը առնչվում է «Սիոն» ամսագրով, որն իր ուրույն տեղն ունի հատկապես կրոնաքարոջական տեսանկյունից: Այն հրատարակվելուց 70 տարի առաջ՝ 1794 թ., Մադրասում լույս էր տեսել աշխարհում առաջին հայերեն լրագիրը՝ «Ազդարարը», Վենետիկում, Սուրբ Ղազար կղզում, 1843 թվականից լույս էր տեսնում Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության պաշտոնաթերթը՝ «Բազմավեպը»: «Սիոնը», հրատարակվելով Երուսաղեմում որպես Հայ միաբանության պաշտոնաթերթ, սկսած 1866 թվականից ասես գալիս էր լրացնելու բնույթով միաբանական ամսագրերի հիանալի շարքը՝ էջմիածնում 1868 թվականին սկիզբ առած Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Արարատ» ամսագրի և Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության պաշտոնական հրատարակության 1887 թվականից լույս տեսնող «Հանդես ամսօրյա» ամսագրի հետ:

«Սիոնը» լույս է տեսնում 1866 թվականի հունվարից սկսած Երուսաղեմում, Եսայի Պատրիարքի պաշտոնավարության օրոք, և հրատարակվում է 12 տարի շարունակ՝ մինչև 1877 թվականի վերջը: Դա «Սիոնի» հին շրջանն է: Եսայի Պատրիարքը միաբանության մեջ այդ նպատակով ձեռնհաս անձեր չգտնելով՝ թերթը խմբագրելու համար Երուսաղեմ է հրավիրում ժամանակի լավագույնս պատրաստված մտավորական ուժերից մեկին՝ Տիգրան Սավալանյանին, որն իբրև ուսուցիչ և բանասեր ճանաչված էր Սրբոց Հակոբյանց վանքի մշակութային կյանքում: Սավալանյանը հաջողությամբ խմբագրում է «Սիոնի» առաջին երկու տարիները՝ 1866-1867 թթ., այնուհետև այն հաջորդաբար խմբագրել են Գարեգին (Մելքիսեդեկ) Մուրադյանը՝ 1867-1875 թթ., և Սահակ Խապայանը՝ 1875-1877 թվականներին: «Սիոնը» սկսում է հրատարակվել 16 երկայունակ միջին չափի էջերով:

Ամսագրի ճակատին գրված է՝ «Սիոն ամսագիր, Ազգային, Բանասիրական, Գիտական և Քաղաքական»: Առաջին համարի սկզբում զետեղված է չորս էջանոց մի «Ցայտարարություն»՝ բացատրելու ամսագրի ուղղվածությունը և նպատակը. «ազատություն խորհելու եւ խօսելու»: Այնուհետև նշվում է, որ «Սիոնը» իր ընդունած օրենքների համաձայն սիրո և խաղաղության դրոշակով ընծայում է իրեն ընդհանուր ազգին, ինքն էլ փոխարենը հույս ունի հորդոր, քաջալերանք և ներողամտու-

թյուն իր սիրելի ազգի կողմից բոլոր այն թերությունների հանդեպ, որ անբաժան հարակիցն են ամեն մի մոր հաստատության: Ամաաթերթի հրատարակիչները շեշտում են, որ պիտի խոսեն անխտիր ամեն տեսակի մյուրի շուրջ, «որ թե՛ կրթիչ են, և թե՛ զվարճալի»: Թեև կրոնական բնութագրումը մշված չէ ամսագրի գլխագրում, սակայն Ա տարվա վերջին թվի «Ազդարարության» մեջ ասվում է, որ ավելի զարկ պիտի տան կրոնական բնույթի հոդվածներին, քանի որ կրոնական միաբանության պաշտոնաթերթը ամենից շատ այդ թեման պիտի արծարծի: Ա տարվա մյուրերը 12 գլուխների են բաժանված՝ Ազգայինը, Այլևայլը, Առակը, Բանասիրական, Բանաստեղծականը, Բարոյականը, Գիտականը, Գրագիտականը, Ժամանակագրականը, Կրոնականը, Պատմականը, Ուսումնականը: «Ազգայինը» բաժնում զետեղված են Ազգային, Պատմական, Ուսումնական-Դպրոցական, Նշխարը Ազգային Պատմության, Եկեղեցական, Երաժշտական, Ուղևորական, Սուրբ Տեղյաց խնդիր և այլ խորագրերով մյուրեր:

Սավալանյանը գրում է, որ երկու տարի թերթը խմբագրելուց հետո այն համաձայնում է միաբանությանը, ուր արդեն կային այդ գործը վարելու կարող անձինք: Այնուհետև ափսոսանք է հայտնում, որ խոհեմ ձեռքերի չհամաձայնեց թերթի խմբագրությունը, որը փոխանակ Սուրբ Աթոռի պատիվը բարձրացնելու՝ «անլուր անարգանքներու ամմարսելի թշնամանքներու մշտակ ըրաւ անոր զահակալը»¹:

Թերթելով «Սիոնի» հաջորդ տարիների էջերը, տեսնում ենք, որ դրանք ավելի լեցուն են կրոնական և բարոյական խնդիրներ լուսաբանող մյուրերով, ծավալն ավելի ընդարձակ է (24 էջ), քան Ա և Բ տարիներին: Թերևս Տ. Սավալանյանի դժգոհությունը բխում է Գարեգին Մուրադյանին՝ իրենից զերադասելու փաստով, որին համաձայնել էր ամսագրի խմբագրությունը:

Հարկ ենք համարում մշել մի քանի առավել աչքի ընկնող հոդվածներ, որոնք տպագրված են «Սիոնի» էջերում. հին շրջանում՝ 1866-77 թթ.՝ Եփրեմ Կաթողիկոսի «Յովհաննու Մեկնութեան Յառաջաբանը» (1865:65), Անանիա Ծիրակացու «Հարցմունք Թուաբանականը» (1866:78), Նիկիա Տնտեսյանի հոդվածաշարը ազգային երաժշտության մասին (1866:98, 107), Կատոնի «Յաղագս Բարօք Կեանդալարելոյ» հոդվածաշարը (1866:210, 234)՝ թարգմանված լատիներենից՝ գրաբար, «Դաստիարակութիւն կանանց» հոդվածաշարը՝ ուր հոդված և այլն:

«Սիոն»-ում տպագրված գրքերից են Սամուել Ռաբբու «Գործ ոսկեղինիկը» (1866-1871 թթ.), Մելքիսեդեկ Մուրադյանի «Կրթարան Անտարանական բանից»-ը՝ ուր տետր (1871-1876 թթ.), Մամբրե Մարկոսյանի «Երկու Խօսք եկեղեցւոյ պաշտօնէից ուղղուած» - ը (1872 թ.) և այլն:

1877 թ. «Սիոն»-ը դադարում է լույս տեսնելուց: Պատճառը, թերևս, Սուրբ Աթոռին պատահած ներքին և արտաքին հարվածներն էին՝ Սուրբ Տեղերի խնդիրը, որն

¹ Սավալանյան Տիգրան, Պատմութիւն Երուսաղէմի, Երուսաղէմ, տպ. Ս. Հակոբյանց, 1931, հտ. Ա, էջ 1139:

այդ թվականներին վերին աստիճանի բորբոքված էր. մյուս կողմից էլ՝ «ներքին ձախորդությունները» բոլորովին ջլատեցին վաճառի ուժերը և մինչև անգամ մեծ պարտքի տակ գցեցին²:

Մաղաքիա Օրմանյանը, որոշ չափով թերագնահատելով ամսագրի մակարդակը, նյութերի նվազ քանակը, Երուսաղեմի Աթոռի պատմական հիշատակների և ժամանակակից դեպքերի հանդեպ անուշադրությունը, այսուհանդերձ գրում է. «Ո՛ր էր, թե Երուսաղեմ այսօր ալ ունենար իր Սիօն Ամսագիրը, զո՞նե պարագայք ներէին նոր Սիօն մը հրատարակել»³:

Օրմանյանի իղձը իրականացվում է: «Սիօն»-ը վերստին հրատարակվում է երջանկահիշատակ Եղիշե Պատրիարք Դուրյանի պաշտոնավարության օրոք: Այն վերահրատարակվում է խմբագրապետությամբ Բաբկեն եպս. Կյուլենեքյանի, որն արդեն երկու տարի աշխատում էր վաճառում որպես Հնծայարանի և Ժառանգավորաց վարժարանի ուսուցիչ:

Եվ այսպես, «Սիօն»-ի վերահրատարակությունը սկսվում է ամսագրի դադարումից 50 տարի անց՝ 1927 թ. հունվարի 1-ից սկսած՝ համաձայն Եղիշե Պատրիարք Դուրյանի՝ 1926 թ. նոյեմբերի 26 թվակիր պաշտոնագրի, որում Պատրիարքը Բաբկեն եպս. Կյուլենեքյանին է հայտնում իր և միաբանության ուրախությունը, որ, արձագանքելով հասարակության խնդրանքին, Ս. Աթոռի Տնօրեն ժողովը որոշում է վերսկսել «Սիօն»-ի հրատարակությունը առաջիկա 1927 թվականից, և առ այդ կազմված խմբագրական մարմինը միաձայն հավանությամբ նրան է հանձնում խմբագրապետի կարևոր պաշտոնը, և այդ անվերապահ վստահությունը բխում է Հայաստանյայց Եկեղեցու հարազատ վարդապետության և ավանդությունների հանդեպ նրա հայտնի մախանձավորությունից:

Բաբկեն եպս. Կյուլենեքյանը, հանդես գալով խմբագրականով, հույս է հայտնում «Սիօն»-ի ընթերցողներին, որ ամսագիրը կոգևորի Սրբոց Հակոբյանց վաճառի մտավոր կյանքի վերածնության գործընթացը, կընթանա առաջադիմական ուղղությամբ, իրենց բնաշխարհից տարագիր մեր եղբայրներին կկազդուրի կրոնի ներշնչումներով, կգուրգուրի մայրենի լեզվի մաքրությունը, կլինի ողջամիտ քննադատ⁴:

Այսպիսով, «Սիօն»-ի հին և նոր շրջանների միջև կա 50 տարվա բաց: Հարկ է նշել, որ այս երկար տարիների անջրպետը լցված է ազգային, կրթական, եկեղեցական և համաշխարհային այնպիսի փոփոխություններով, որոնք կենսական ազդեցություն թողեցին նաև հայ ժողովրդի վրա:

Հարություն Պատրիարք Վեհապետյանի մահից (1910 թ.) հետո Սրբոց Հակոբյանց Աթոռը թափուր էր: Մյուս կողմից թուրքական կառավարությունը որոշեց վերացնել Պոլսի պատրիարքությունը և խզել Թուրքիայի հայոց հոգևոր կապերը Ս.

² Լեոնյան Գարեգին, Հայոց պարբերական մամուլը. Ալեքսանդրապոլ, 1895, էջ 283:

³ «Սիօն», 1927, թիվ 2, փետրվար, էջ 63-64:

⁴ Նույնը, թիվ 1, էջ 4-5:

Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ: Այդ նպատակով երեք բարձրագույն Աթոռները՝ Կիլիկիայի, Երուսաղեմի և Պոլսի, միացնելով, Երուսաղեմում ստեղծեց պատրիարքություն՝ մի կաթողիկոսություն Թուրքիայի հայոց համար, և այդ պաշտոնին նշանակեց Կիլիկիայի Սահակ Կաթողիկոսին, սակայն Պոլիսը գրավվեց դաշնակից պետությունների կողմից, վերահաստատվեց նախկին իրավիճակը, և Երուսաղեմի Աթոռը վերստացավ իր նախկին դիրքը՝ թեև դեռ թափուր⁵:

Այս կարևոր իրադարձություններից հետո է, որ Պոլսի նախկին Եղիշե Պատրիարք Դուրյանը 1921 թ. ընտրվեց Երուսաղեմի Աթոռի Պատրիարք՝ ազգային սահմանադրությամբ, անգլիական կառավարության մասնավոր թույլտվությամբ: Պադեստիի բարձր կոմիսար Սըր Հերբերթ Սամուելի ներկայությամբ Սրբոց Հակոբյանց վանքում կատարվեցին նորընտիր Պատրիարքի գահակալության արարողությունները:

«Սիոնի» վերահրատարակության լուրը խանդավառությամբ ընդունվեց ամենուրեք: Այդ առթիվ ամսագրի խմբագրությանը իրենց ողջույնի խոսքն են հղում Սահակ Բ Կաթողիկոս Խապայանը, Միմաս Չերազը, Վահան Թեքեյանը, Արշակ Չոպանյանը, Գևորգ Սարաֆյանը, Արշակ Ալպոյաճյանը և շատ ուրիշներ: Ամսագրի վերահրատարակման ջերմ փափագողներից է եղել Խրիմյան Հայրիկը, որը որոշակի ֆինանսական օժանդակություն է հայթայթել այդ նպատակով:

Նոր «Սիոնին» ողջունողները եղան հայ գրականության ու մշակույթի ականավոր դեմքերը:

Առաջին համարներից սկսած «Սիոնը» անդրադառնում է հայ հին ու միջնադարյան մատենագիտությանը: 1927-1930 թվականների նյութերը աչքի անցկացնելով տեսնում ենք, որ տպագրվել են հետաքրքիր ուսումնասիրություններ. Եղիշե Դուրյանի «Մանդակունայ Ծառերում մեկ նոր ձեռագիրը», «Նկատողություններ Եզնիկի աստուածաշնչական վկայություններու մասին»-ը, «Նորագիտ գլուխներ: Սիրաքի գրքի հին թարգմանությունից»-ը, Ֆրեդերիկ Մուրատի «Ս. Եփրեմի Ասորույ: Վեշտասան ասացուածք վասն Նիկոմիդիոյ քաղաքին»-ը (Երուսաղեմի Մատենադարանի թ. 326 ձեռագրի մասին), Գառնիկ Ֆնտզյանի «Կորին, Վարք Մաշտոցի»-ն, ուղղեալ եւ լուսաբանեալ»-ը, Վրթանես Քերթոկի «Յաղագս Պատկերամարտից»-ը, Մկրտիչ Աղավունու «Ներսէս Կրակցի»-ն, Բաբկեն եպս. Կյուլենեռյանի «Կիլիկիոյ կաթողիկոսները», Գառնիկ Ֆնտզյանի «Եփրեմ Խորի կամ Խորի»-ն, Թորգոմ եպիսկոպոսի «Եսայու հարցումը» (Հին Կտակարանի Եսայի մարգարէի մի հարցման մեկնաբանությունը) և այլն:

«Սիոն»-ի Նոր Ծրջանի մեջ տպագրված գրքերից են Բաբկեն եպս. Կյուլենեռյանի «Հայ Եկեղեցի, Ուսումնասիրություններ»-ը (1927-30 թթ.), Մկրտիչ Աղավունու «Հայկական հին վանքեր եւ եկեղեցիներ Սուրբ Երկրին մէջ»-ը (1927-30 թթ.), Ֆրեդերիկ Մուրատի «Պարապմունք ի Սուրբ Գիրս Նոր Կտակարանի»-ն (1928-30 թթ.):

⁵ Նույն տեղում:

1930 թվականին ի մի բերելով «Սիոն»-ի Նոր Ծրջանի չորս տարվա նյութերը՝ Բաբկենն եպս. Կյուլեներյանը տալիս է գնահատական: Ըստ նրա, «Սիոն»-ը իր բազմաթվանդակ ուսումնասիրություններով աշխատեց պատկերացնել անցյալի փառքերն ու արժեքները՝ ցույց տալու համար հայ ժողովրդին, որ ինքն անարժեք զանգված չէ, այլ իր գոյությունը պահելու և ապրելու իրավունք ունեցող մի ցեղ, որն ունեցել է իր կշիռը քաղաքակիրթ ազգերի պատմության մեջ և կարող է դարձյալ ունենալ իր կշիռը, եթե հավատարիմ մնա իր հիմն ավանդություններին՝ օգտվելով նոր ժամանակների ազդակներից:

Թերևս վերոնշյալի վկայությունը «Վէմ» ամսագրի կարծիքն է. «Սիոն»-ը հայագիտական-քանասիրական տեսակետից հետզհետե սկսում է աչքառու տեղ զրավել և շատ կողմերով հիշեցնում է Էջմիածնի երբեմնի «Արարատը»⁶:

«Սիոն»-ի վերահրատարակությունը անհրաժեշտություն էր, քանի որ Երուսաղեմը հարուստ շտեմարան է իր ձեռագրաց մատենադարանով և առավել կարևոր դերը՝ «անույշ լույս մը հեղելու բարեպաշտ հոգիներու մէջ»⁷:

⁶ «Վէմ», Գ, 1934, էջ 126:

⁷ «Սիոն» 1930, էջ 94-96: